

(Київ)

ПАРАДОКСАЛЬНІСТЬ ЯК КОГНІТИВНО-ДИСКУРСИВНА КАТЕГОРІЯ

Статтю присвячено визначенню статусу парадоксальності як когнітивно-дискурсивної категорії. У результаті критичного огляду теоретичного доробку з досліджуваної проблеми та аналізу емпіричного матеріалу встановлено, що категорія парадоксальності, якій властиві прототипові ефекти, є єдністю змісту і форми. Виявлено, що зміст категорії структуровано низкою категоріальних ознак, а форму репрезентовано парадоксальними поетичними формами.

Ключові слова: парадоксальність, когнітивно-дискурсивна категорія, парадоксальна поетична форма.

The article focuses on defining the status of paradoxicality as cognitive and discursive category. Due to critical overview of theoretical works on the problem under research and analysis of empirical data, it is determined that paradoxicality category, characterized by prototypical effects, is a unity of content and form. It is revealed that the content of the category is structured by a number of categorial features, while its form is represented by paradoxical poetic forms.

Key words: paradoxicality, cognitive and discursive category, paradoxical poetic form.

To see a World in a Grain of Sand

And Heaven in a Wild Flower

Hold Infinity in the palm of your hand

And Eternity in an hour

William Blake

У наведеному епіграфі Уільяма Блейка крізь ковдру парадоксальності висвітлюються мистецькі пророцтва Британського поета епохи Романтизму про сутність «мовної зовнішності» цього феномена. Аналізуючи поетичний уривок за допомогою лінгвокогнітивних процедур абсорбції та компресії концептуальних і вербальних меж парадоксальних поетичних світів і образів, які окреслено концептами ЧАС (eternity, an hour) та ПРОСТІР (world, heaven, infinity, palm of hand) у їх вербальному втіленні, відбувається неможливе поглинання маленьким великого з метою піднесення значущості дрібних речей, у яких можна побачити цілий світ. Так і парадоксальність у її об'єктивації у царині поетичного мовлення починається уже на фонетичному рівні, неначе з піщинки звуків (a Grain of Sand) складаються аномальні фонообрази, морфологічні нісенітниці тягнуться до синтаксичних аж до нескінченного простору парадоксального поетичного дискурсу. Ця будова подібна до принципу голограми, якщо розрізати її лазарем навпіл або на дрібні частинки, у кожній з них можна побачити ціле зображення. Аналогічно і парадоксальність: розділивши її маніфестації на «безпосередні складники» (термін Л. Блумфілда), можна досягнути цілісну картину.

У ХХ столітті на зміну антропоцентричній моделі художнього осмислення буття, у якій людина постає мірилом усіх речей, центром Всесвіту, приходять нова – антропокосмізм [7; 16]. Антропокосмічний принцип осмислення картини світу відображає децентровану систему уявлень людини про світ [11, с. 18]. Створюється контекст зародження нового типу мислення, екологічного [11; 15] та есеїстичного [14; 3], і особливої чуттєвості [2, с. 13], мовлення, знаків і символів, обумовлений виникненням віртуальної реальності, що проникає в усі сфери життєдіяльності людини [12, с. 24]. Концептуалізація світу та еволюція образу тексту відбувається у зворотному русі – від неживих предметів, включаючи складні пристрої, артефактів до людини, з усіма її властивостями і прагненнями, до космогонічного хаосу [5, с. 26]. На сучасному етапі культурно-історичного розвитку людства можна сміливо твердити про панування Homo Paradoxalis – Людини Парадоксальної.

У науковій думці есеїстичність мислення відбивається в еkleктицизмі наукових розвідок [6], що уможлиблює вивчення об'єкта дослідження у багатовимірній перспективі. Есеїстичне поетичне мислення – мислення урізнобіч, прагне ухопити різнопланові, часом суперечливі ознаки й властивості предметів та явищ, що описуються словесними поетичними образами [3, с. 136].

У такому еволюційному та загальнонауковому контексті спостерігається зосередження уваги дослідників на ірраціональних виявах свідомості, а саме емоціях, інтуїції, а також феноменах, яким властива парадоксальність, алогічність, абсурдність, аномальність. У ХХІ столітті парадоксальність розкривається не лише у суперечливих формах і явищах, а радше ґрунтується на категоріях іншого та інакшого, такого, що неможливо досягнути [15, с. 124]. Ці положення визначають актуальність статті. Метою статті є визначення парадоксальності як когнітивно-дискурсивної категорії. Поставлена мета передбачає розв'язання таких завдань: 1) окреслити підходи до вивчення категорії парадоксальності з обґрунтуванням власних теоретичних положень; 2) виявити специфіку конструювання категорії парадоксальності в сучасному англomовному поетичному дискурсі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Діалектика форми й змісту парадоксальності як категорії відбувається на тлі змін типів художньої свідомості й видів поетичного мислення [1, с. 3; 3, с. 15]. На різних етапах культурно-історичного розвитку людства під впливом домінування раціональних та/або ірраціональних властивостей художньої свідомості тієї чи тієї епохи або літературно-стильового напрямку маніфестація парадоксальності зазнає відповідної варіативності.

Визначальною у нашому потрактуванні категорії парадоксальності стала думка О.С. Кубрякової щодо ефективності категорій, побудованих за прототиповим принципом. Вона полягає у їх меншій ригідності, більшій гнучкості та «відкритості» для поповнення новими членами, тобто здатністю до еволюції, підключення нового знання та осмислення нового досвіду в світлі накопиченого, старого, враховуючи межові та проміжні випадки [9, с. 112]. У цьому зв'язку слід згадати про статичний і динамічний параметри категоризації у процесі пізнання, що їх окреслює М. М. Болдирев [4, с. 10]. Статичний відображає певні результати (знання), а динамічний пов'язаний з мисленнєвими процесами, що ведуть до досягнення цих знань і спрямовані на їх інтерпретацію або переосмислення [там само]. Мається на увазі, що принципи організації категорії, їх основні параметри і статус можуть змінюватись, аналогічно з тим як змінюється з часом уся система колективних і індивідуальних знань людини [там само].

Виходячи із зазначеного, визначаємо парадоксальність як категорію, якій властиві прототипові ефекти [18, с. 60]. На їх позначення вживається термін маркованість, що вказує на асиметричність категорії, коли один з її членів або підкатегорія сприймається як найбільш базова (англ. basic), ніж

інші [там само]. Прототипові ефекти характеризують категорії усіх мовних рівнів, зокрема фонологічні, морфологічні, синтаксичні та семантичні [9, с. 112].

Парадоксальність як когнітивно-дискурсивна категорія, що охоплює мисленнєві процеси та їх дискурсивну реалізацію, є єдністю форми і змісту, у ході культурно-історичного розвитку людства на тлі змін видів художньої свідомості й типів поетичного мислення втрачає деякі онтологічні властивості та набуває нових. Категоріальні ознаки складають зміст категорії. Основними з них, що було виокремлено нами в результаті критичного аналізу теоретичних джерел з досліджуваної проблеми і фактичного матеріалу, вважаємо суперечність, алогічність, дивакуватість, несподіваність, аномальність, неможливість, межевість, динамічність, мобільність, рухомість, градуальність, інконгруентність. Базовою ознакою категорії парадоксальності, що складає квінтесенцію парадоксальної думки, образу, смислу вважаємо поняття суперечності та відхилення від – стереотипного знання, уявлення, розуміння, сприйняття, законів логіки, передбаченого очікування тощо .

Надаємо схематичне зображення категорії парадоксальності, запропоноване О. Далем, для тлумачення принципу родинної схожості Л. Вітгенштейна. У нашій версії схема виглядає таким чином:

ма

Рис. 1. Схематичне зображення категорії парадоксальності як «розмитої множини» (змістовий план).

Поняття «розмитої множини» введене математиком Л. Заде та застосоване голландськими вченими Д. де Гестом та Х. Ван Горпом для визначення специфіки категоризації літературних жанрів [17, с. 33-50]. У світлі такого підходу межі категорії видаються розмитими, а не чітко окресленими. Вони підлягають трансформаціям як у діахронічному, так і синхронічному планах [там само, с. 40]. У такому разі структурація категорії змінюється, оскільки вона має декілька фокусів [там само, с. 42]. Виходячи з зазначеного, твердимо, що парадоксальність як категорія послуговується низкою фокусів, що дає їй змогу різноспрямованої динаміки. Зокрема перший фокус тяжіє до ознаки суперечливості, від якого відходять «промені» аномальності, алогічності та інконгруентності. Другим фокусом стає риса мобільності, що дає поштовх рухомості, межевості, динамічності та градуальності. До третього фокусу неможливості тяжіють дивакуватість і неочікуваність. Три крапки на позначення інших фокусів означають ще не заповнені місця. При чому їх кількість необмежена.

Визначені ознаки категорії парадоксальності з відповідними фокусами є підґрунтям встановлення нами критеріїв виявлення і визначення тієї чи тієї поетичної форми як парадоксальної, а також встановлення та розмежування когнітивно-семіотичних механізмів створення парадоксальності в сучасному англомовному поетичному дискурсі.

Формальний бік категорії парадоксальності представлений низкою парадоксальних поетичних форм різного ступеня вираженості. Визначаючи поетичні форми як парадоксальні, ми маємо на увазі, що вони не є онтологічно парадоксальними, а виражають, або відлунюють рисами парадоксальності. Варіативність актуалізації парадоксальності зумовлена категоріальною ознакою

градуальності. Остання виражає міру речей, властивостей, дій і зв'язку явищ оточуючої дійсності. У лінгвістиці градуальність трактується як вираження міри і ступеня прояву ознаки у мові й мовленні [13, с. 15]. На нашу думку, градуальність парадоксальності полягає в інтенсивності, або ступені її об'єктивації у сучасному англомовному поетичному дискурсі, що коливається від високої інтенсивності маніфестації до ледве помітних рис.

До парадоксальних поетичних форм відносимо: парадоксальний поетичний образ; парадоксальну поетичну структуру; парадоксальний поетичний текст; парадоксальний поетичний світ; парадоксальний поетичний дискурс.

Парадоксальний поетичний образ визначаємо як когнітивно-семіотичне утворення, що структурується передконцептуальною, концептуальною і вербальною іпостасями, характеризується варіативністю та динамічністю концептуально-семантичної структури й постає як мультимодальний конструктор. Парадоксальний поетичний образ є результатом актуалізації парадоксальних смислів через їх «трансляцію» у різних семіотичних вимірах – поетичному та аудіовізуальному текстах. Таким чином, осмислення й інтерпретація парадоксального поетичного образу відбувається на перетині двох модусів його формування та функціонування, а саме суто текстового (вербального) та кінематографічного (аудіовізуального). Парадоксальні поетичні образи у сучасній англомовній поезії класифікуємо відповідно до низки критеріїв: за обсягом: мікропарадоксальні поетичні образи є парадоксальними образами, що охоплюють парадоксальний словесний поетичний образ, виражений однією лексичною одиницею або словосполученням та поетичні образи, що за обсягом не виходять за межі речення. Наприклад, доволі розповсюдженим у поезії модернізму, постмодернізму, мета- та дігімодернізму став парадоксальний поетичний образ shoes – черевики, звичайний артефакт, у якому опредметнено значення мобільності, у віршованих творах різних поетів набуває символічних парадоксальних смислів зокрема суперечливості внутрішнього світу людини (Ch. Simic Shoes), підкорення, невірності, обмеження, протесту (S. Plath Daddy), фетишу, профанності, іронічності (M. Barnes Shoes). Мікропарадоксальні поетичні образи, що складаються зі словосполучення або речення, можна розмежувати і відповідно за 2) концептуальним і лексико-семантичним критерієм. Проілюструємо це положення такими прикладами: поетичні образи-оксиморони та образи-парадокси, у яких актуалізовано ознаку суперечливості: resolute doubt (M. Moore), progress is a comfortable disease (e.e. cummings) artificial heart (P. Gizzi), black Sun (D. Gascoyne), city is a soliloquy (A. Joron); up the ladder leading down (A. McLeish), climbing fall (W. Whitman); living doll (S. Plath, C. Duffy); water clumped from soft rock” (B. Doyle); I have a man in my hands I have a woman in my shoes (K. Koch); образи-катахрези, у яких опредметнено властивість інконгруентності: Could it be that coming our way / is a hayrick made of pine” (E. Healy, 7); “And the heart-rounded world that holds us up, sighing, could be our next best friend” (J. Garrett); shaving seconds (R. Armantrout) – бриючі секунди, sexu money (R. Armantrout) – сексуальні гроші; образи-адінатони, які вербалізують характеристику неможливості:

I'll love you till the ocean

is folded and hung up to dry.

And the seven stars go squawking

Like geese about the sky.

(W. Auden);

An image of my grandmother / her head appearing upside down upon a cloud (D. Gascoyne), The face of the precipice is black with lovers / the sun above them is a bag of nails (D. Gascoyne); there are starving children left on your plate (B. Lerner).

Макропарадоксальні поетичні образи характеризуються більшим обсягом та охоплюють надфразову єдність, текст, дискурс. Іншими словами, їх актуалізація простежується на композиційному рівні тексту та у площині їх дискурсивної реалізації.

За критерієм апеляції до того чи того сенсорного органу в їх сприйнятті та інтерпретації розмежовуємо: парадоксальні поетичні образи-картинки; фонообрази, або образи-звуки; мультимодальні парадоксальні поетичні образи.

За критерієм «технології» створення і розповсюдження парадоксальних поетичних образів розрізняємо парадоксальні канонічні текстообрази, тобто такі, що створено поетом традиційно після, скажімо, «відвідання його музою» та парадоксальні технообрази (термін А. Коклена), що з'являються у дігіпоезії.

До парадоксальних поетичних структур відносимо розмаїття девіантних синтаксичних конструкцій, що побудовано за принципами деформованості, розірваності, демонтажу, асиметрії. Їх віднесення до поетичних образів, що відлунюють рисами парадоксальності, не видається можливим, оскільки такі конструкції не завжди створюють образ. Натомість, у переплетенні з «мешканцями» образного простору поетичного тексту, складають його парадоксальні, як зазначає Ж. Дельоз, «сміслові рельєфи» [8, с. 50]. Такі парадоксальні синтаксичні конструкції подібні до тих уламків різних структур, що наповнюють Лотманівську семіосферу та знаходяться у вільному русі, але зберігають у собі пам'ять про ціле [10, с. 177]. За допомогою таких асоціацій вимальовується космологічний образ тексту [5, с. 29].

Підсумовуючи, зазначимо, що парадоксальність як когнітивно-дискурсивна категорія є єдністю змісту і форми. Зміст представлений низкою категоріальних ознак парадоксальності, а форма – парадоксальними поетичними формами, а саме парадоксальним поетичним образом, парадоксальною поетичною структурою, парадоксальним поетичним світом, парадоксальним поетичним текстом, парадоксальним поетичним дискурсом. Перспективу подальших розвідок парадоксальності вбачаємо у виявленні мультимодальної специфіки її реалізації у художньому дискурсі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аверинцев С.С., Андреев М.Л., Гаспаров М.Л., Гринцер П.А. Категории поэтики в смене литературных эпох / С.С. Аверинцев, М.Л. Андреев, М.Л. Гаспаров, П.А. Гринцер // Историческая поэтика. Литературные эпохи и типы художественного сознания. – М.: Наследие. – 1994. – С. 3 – 38.
2. Бабелюк О.А. Поетика постмодерністського художнього дискурсу: принципи текстотворення (на матеріалі сучасної американської прози малої форми): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук: спец. 10.02.04 “Германські мови” / О.А. Бабелюк. – К., 2010. – 33 с.
3. Белехова Л.І. Словесний образ в американській поезії: лінгвокогнітивний погляд: [монографія] / Л.І. Белехова. – 2-е вид., доповнене і перероб. – М.: Звездопад, 2004. – 376 с.

4. Болдырев Н. Н. Языковые категории как формат знания / Н.Н. Болдырев // Вопросы когнитивной лингвистики. 2006. № 2. – С. 5–22.
5. Воробьёва О.П. Образ текста в ментальных репрезентациях: когнитивно-семиотический подход / О.П. Воробьёва // Записки з романо-германської філології: Ювілейний. Присвячений 80-річчю проф. В.А.Кухаренко. – 2008. – Вип. 2. – С. 25 – 32.
6. Воробьёва О.П. Лингвистика сегодня: реинтерпретация эпистемы / О.П. Воробьёва // Вісник КНЛУ. Сер. Філологія. – 2013. – Т.16, № 2. – С. 41–47.
7. Жульков М. В. Антропокосмическая энергия ноосферного будущего / М.В. Жульков // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. – 2012. – № 2 (16). – С. 62 – 67.
8. Делёз Ж. Логика смысла: Пер. с фр. – Фуко М. *Theatrum philosophicum* / Ж. Делёз. – М.: Раритет, Екатеринбург: Деловая книга, 1998. – 480 с.
9. Кубрякова Е.С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е.С. Кубрякова. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
10. Лотман Ю.М. Культура и взрыв / Ю.М. Лотман. – М.: Гнозис, Издательская группа "Прогресс", 1992. – 272 с.
11. Маньковская Н.Д. Эстетика на переломе культурных традиций / Н.Д. Маньковская. – М.: ИФ РАН, 2002. – 230 с.
12. Тощенко Ж.Т. Парадоксальный человек: [монография] / Ж.Т. Тощенко. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2009. – 480 с.
13. Шейгал Е. И. Градация в лексической семантике / Е.И. Шейгал. – Куйбышев, 1990. – 96 с.
14. Эпштейн М.Н. Парадоксы новизны: О литературном развитии в XIX – XX в. / М.Н. Эпштейн. – М.: Советский писатель, 1988. – 416 с.
15. Эпштейн М.Н. Постмодерн в русской литературе / М.Н. Эпштейн. – М.: Высшая школа, 2005. – 495 с.
16. Урсул А. Д. Путь в ноосферу: концепция выживания и устойчивого развития цивилизации / А.Д. Урсул. – М.: Луч, 1993. – 275 с.
17. Geest De D., Gorp Van H. Literary Genres from a systemic functional perspective / D. De Geest, Y. Van Gorp // *European Journal of English Studies*. – 1999. – vol. 3, no. 1. – P. 33 – 50.
18. Lakoff G. *Women, Fire and Dangerous Things. What Categories Reveal About the Mind*. – Chicago: The University of Chicago Press, 1987. – 614 p.